

Σ Υ Ν Α Ν Τ Η Σ Ε Ι Σ

* Μικρές Δοκιμές Συγκριτικής Φιλολογίας *

Ἐπιμέλεια: Δημήτρης Ἀγγελάτος

«ΙΑΤΡΟΣΟΦΙΚΑ» ΚΑΙ ΠΑΡΩΔΙΑ:
Ὁ «PANTAGRUEL» ΤΟΥ F. RABELAIS
ΚΑΙ Ὁ ΣΠΑΝΟΣ

ΕΚΑΙΔΟΝΤΑΣ γιὰ πρώτη φορὰ τὸν Σπανὸ Ἐ. Legrand τὸ 1881 [1], ἔκανε ἓνα σχόλιο καθοριστικὸ ὄχι μόνον γιὰ τὴ «φυσιογνωμία» τοῦ κειμένου ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς «ἐκλεκτικὲς συγγενείες» τοῦ στὴν εὐρυχωρία τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀναγέννησης τοῦ 16ου αἰώνα: σημείωνε λοιπὸν τὴν «... crudité rabelaisienne des expressions...» [2], θέτοντας μὲ ἕμμεσο τρόπο τὸν ἀνόνημο συγγραφεὶ τοῦ Σπανοῦ στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὸν Rabelais. Ὁ Σπανὸς βέβαια εἶναι πολὺ πιὸ παλιός, μᾶς καὶ ἡ σύνθεσή του πηγαίνει πίσω στὸ 14/15ο αἰώνα [3], ἐνῶ ἀποτελεῖ ἤδη στὸ 6' ἡμῶν τοῦ 16ου αἰώνα λαϊκὸ ἀνάγνωσμα μὲ ἐξαιρετικὴ δημοτικότητα.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸ σκανδαλιστικὸ ἕως χοντροκομμένο λεξιλόγιό του δὲν θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἐπιβεβαιώσῃ κανεὶς τὸ σχόλιο τοῦ Ἐ. Legrand, ἰδιαίτερα δὲ ἂν ἐλάμβανε ὑπ' ὄψη καὶ τὶς δύο χειρόγραφες παραλλαγές [4] τῆς ἐντυπῆς βενετσιάνικης ἐκδόσεως τοῦ 1553, πού ὑπάρχουν στὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν H. Eideneier.

Τὸ (λογοτεχνικὸ) ὅμως ἐνδιαφέρον τοῦ Σπανοῦ, ὅπως φυσικά καὶ τοῦ «Pantagruel», βρῖσκεται στὴν *παρωδική* του στρατηγική, πού δὲν ἀφήνει τὰ πράγματα νὰ ὀδηγηθοῦν στὴ μονόπατη γελοιοποίηση τοῦ σπανοῦ, ἢ ἀσχήματα, ἢ κακία, ὁ μοχθηρὸς χαρακτήρας καὶ ἡ διαβολικὴ πονηριά τοῦ ὁποίου ἦταν ἓνα ἰδιαίτερα προσφιλές θέμα, ὅπως δείχνουν οἱ βυζαντινὲς παροιμίτες καὶ οἱ λαϊκὲς ἀφηγήσεις.

Ἡ στρατηγικὴ αὐτὴ συνίσταται

στὴν *ἀντιστροφή* συγκεκριμένων κειμένων (: ἐκκλησιαστικῶν [Θεία Λειτουργία - Εὐαγγέλια] καὶ κοσμικῶν τυπικῶν [Προικοσύμφωνα, Γιατροσόφια, κ.λπ.]), πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἀνιχνεύονται μέσα στὸ κείμενο δύο «παρουσίες»: ἀπὸ τὴ μιά τὸ παρωδούμενο τυπικὸ (μὲ εὐδῆλα τὰ διακριτικὰ χαρακτηριστικά του), ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ ἴχνη τῆς νέας ἀξιοποίησής του, τῆς νέας δηλαδή κριτικῆς του συγγραφῆς, ὁ ὁποῖος καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ἀνασημασιοδότηση τοῦ παλαιότερου ὕλικου: ἀκούγονται, ὅπως γράφει σχετικὰ ὁ Μ. Μπαχτίν, δύο φωνές, ἐκφράζονται δύο κοσμοθεάσεις [5].

Ἐγκαθίσταται μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ *διφωνικὴ* πραγματικότητα τῆς παρωδίας, πού δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ γλωσσικοῦ-ρηματικοῦ χαρακτήρα: ἡ ἐπαναχρησιμοποίηση τοῦ ὕλικου σὲ νέα συμφραζόμενα ἀναδεικνύει τὴ *διαλογικὴ* διάσταση τῆς γλώσσας, τὸν προσωπο-ποιημένο χαρακτήρα τῆς (σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πραγματο-ποίησιν πού ἐπιβάλλουν οἱ γραμματικοὶ κανόνες): ἔχουμε λοιπὸν δυναμικὲς ἀνταλλαγές μεταξὺ λέξεων πού εἶναι ἤδη «κατοικημένες», φορτισμένες μὲ τὸ ἀξιολογικὸ περιεχόμενο τῶν προηγουμένων χρήσεών τους (: τὸ τυπικὸ), τίθενται ὅμως σὲ μιά νέα, ἐπίσης ἀξιολογικὴ, δηλαδή ἰδεολογικὴ, προοπτικὴ (: ἡ ἀνασημασιοδότηση). Στὸ *διαλογικὸ* «χώρο» τῆς παρωδίας συμπλέκονται ἀδιάπτωτα, χωρὶς ἐννοιολογικούς ἐπικαθορισμούς, ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ ζωὴ, ὁ θεατὴς καὶ ὁ ἠθοποιός, ὁ συγγραφεὶς καὶ ὁ συνδημιουργός - ἀναγνώστης, ὁ Ἄλλος: κάθε ὑποκείμενο (: ἡ

συντονίζει υποδειγματικά τις ανθρώπινες συμπεριφορές: έχει εκπέσει και βρίσκεται σε όλωσδιόλου απρόσμενη θέση, στο παντελόνι, ως ποῦμε σύντομα, τοῦ ἐπίδοξου ἰατροῦ, ἂν καί τό «bragucette» πολλά ἀφήνει νά ἐννοηθοῦν γιά τήν ἀκριβέστερη θέση του.

Ἡ κωμική αὐτή ἀντιστροφή τοῦ ρόλου τοῦ παφιαίου, ἰο ἀναιοδογύρισμα δηλαδή τῆς φυσιολογίας τοῦ σώματος, ἀκολουθεῖται ἀπό τή διαδικασία τῆς ἴασης, κάτι μεταξὺ καρναβαλιστικοῦ τελετουργικοῦ δρώμενου καί πραγματικῆς χειρουργικῆς επέμβασης: τό βασικό ὕλικό πού θά χρησιμοποιοῦνται γιά τήν «ἐπανασύνδεση» κεφαλιοῦ καί κορμιοῦ, εἶναι μιὰ σκόνη ἀπό κόπρωνα, πού ὁ Panurge εἶχε τή σύνεση καί κυρίως τή σοφία, νά κουβαλεῖ πάντα πάνω του: γιά τό ραψίμο ὅμως, τή χειρουργική δηλαδή επέμβαση, ἔχουμε μιὰ ἀκριβή ἀνατομική εἰκόνα [8].

Τό συνεκτικό ὕλικό, ἀπό τήν ἐπιτυχί στρώση τοῦ ὁποῦ φαίνεται νά ἐξαρτᾶται κατά μεγάλο ποσοστό καί ἡ ἐπιτυχία τοῦ ραψίματος, ὀλοκληρώνει τό ἀναποδογύρισμα, ἀφοῦ ἡ ζωή, ἡ ἀνάσταση στήν κυριολεξία, τοῦ Epistemon ὀφείλεται σέ ὅ,τι ἀποβάλλει ὁ ὀργανισμός: πρόκειται λοιπόν γιά ἕνα ἀντεστραμμένο σῶμα πού ξαναγεννιέται μέσα ἀπό τήν κόπρυν, τήν «καλή γῆ», σύμφωνα μέ τόν Μ. Μπαχτίν [9], τό λίπασμα πού θά γονιμοποιήσῃ καί θά γιαιτρούνη (μεταξὺ γῆς καί σῶματος), ὁ θάνατος πού θά μεταμορφωθεῖ σέ ζωή.

Τήν ἐπιβεβαίωση τῆς ἀντιστροφῆς θά ἔχουμε ἀπό τόν ἴδιο τόν ἀναστημένο Epistemon: ἀφοῦ κατ' ἀρχήν ἀναπνεύσει καί ἀνοίξει τά μάτια του, θά χασμουρηθεῖ, θά φυσήξει τή μύτη καί τέλος θά ξαλαφρώσει ἀπό τά ἀέριά του: σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο τῆς μικρῆς τελετουργίας ὁ θεράπων ἰατρός θά ἀποφανθεῖ: «Τώρα γιαιτρέυτηκε στά σίγουρα» [10]. Ἡ καίρια ἐνδειξη γιά τήν ἀντιστροφή στή ζωή εἶναι ἡ τελευταία αὐτή λύτρωση: τό σωματικό «κάτω» ἔχει πλήρως ὑποκα-

ταστήσει τό «πάνω» [11].

Δέν χρειάζεται νά πει κανεῖς πολλά γιά τά γιαιτροσόφια πού θά ἐβγαζαν τό σπανό ἀπό τή φοβερή ἀρρώστια πού τόν βρήκε (: «ἔπεσαν ἐν δεινῇ ἀσθενείᾳ καί μεγίστῃ» [12]) ὅταν ἀνακάλυψε ὅτι ἡ σύζυγός του δέν ἦταν ἄλλη ἀπό τή μάγισσα Γυλλώ. Ἡ θρησκευτική ἀγωγή γιά τόν σπανό, παρὰ τίς ἐπιμέρους διαφορές εἶναι ἀνάλογη μέ τοῦ Epistemon: «... καί ἐπίασαν τόν σφυγμόν του ἀπό τήν ἀντζαν καί ἔκριναν ὅτι χορδιτικῆν φλεβοτομίαν θέλει μέ λεπτότατον ξιφάριον ἐκ τοῦ ἀφειδριῶνος: καί νά θέσουν ἐπάνωθεν κοιλίαν λεγομένην σύσκατην ὡς ἐμπλαστρον...» [13], ἐνῶ σπό ἴδιο μήκος κύματος εἶναι καί ὁ πνευματικός του, πού καλεῖται ὅταν πλέον φαίνεται νά χάνονται καί οἱ τελευταῖες ἐλπίδες ἴασης (: «Ὁ δέ χεσθεῖς καί λαβὼν θυματόν ἤρξατο εὐχεσθαι καί λέγειν: ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ θέσεως, χέσεως, σκατοψυχήσεως καί κλαμπανίας μνήμης καί χώσεως...» [14]).

Ἡ γκροτέσκα εἰκόνα τοῦ σπανοῦ λίγο πρὶν τή λύτρωση-ἀνάσταση ὑπογραμμίζει τό ὀλοκληρωτικό ἀναποδογύρισμα, τήν ὑποκατάσταση τοῦ προσώπου ἀπό τό «κάτω»: «Ὡρισαν οὖν οἱ ἰατροὶ ἀπέρχεσθαι αὐτόν εἰς τόν λουτρόν καθόλου ἡμέρας πέντε καί λούεσθαι. Ἐδωσεν οὖν ἡ ἀνάγκη ἔξω, καί κατέβη ἡ κόπρυν εἰς τό πρόσωπόν του καί ἔξέβαιον ὁ ἀνιμος ἀπό τήν σεραφῆν τοῦ κώλου του. Καί ἦλθε λάσπη εἰς τά ρουθούνια του καί ἐγένεσαν τά δύο του μάγουλα καλαφατικά ἀπό τόν κῶλον του καί κακή ὀσπὴ στήν πορδῆν του, καί ἀνάσαιεν ἀπό τό ἀφτίον. Ἐτυχε δέ καί ἐκ διαβολικῆς φαντασίας καί ἐκλασε σάν πῆς ἐπτά, καί ἐν μικρόν πορδόπουλον ἡσυχῶς φερόμενον σάν νά πῆς βούκινον» [15].

Ὁ γκροτέσκος ρεαλισμός τῶν σκηνῶν αὐτῶν (μέ τίς βασικές ἀρχές του: τήν ἀντιστροφή καί τόν ὑποβιβασμό) ἀνατρέπει παρωδικά τόσο τά ἰατροσοφικά τυπικά ὅσο καί τίς γνωστές

σκηρές των θαυμάτων του Εὐαγγελίου και ειδικότερα, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει γιὰ τὸν «Pantagruel» ὁ A. Lefranc [16], τῆς θεραπείας τῆς κόρης τοῦ Ἰάριου (: τὸ πρῶτο πράγμα ποῦ συνίσταται γιὰ τὴ νεαρή εἶναι τὸ φαγητό [17]) και τῆς ἀνάστασης τοῦ Λαζάρου.

Ἐκθρονίζονται λοιπὸν οἱ «ἄξιες» και ἀντ' αὐτῶν στήνεται ἡ ἀνοιχτὴ σσηνή – τὸ ἀνοιχτὸ κείμενο τοῦ ἀνθρώπου και τῶν διαλογικῶν του σχέσεων. Οἱ ἀντιφάσεις και ἡ ἀμφισημία, ποῦ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀντιστροφή τῶν ρόλων, ἐξορρίζουν τὴ

θεβαιότητα και τὴν αὐστηρότητά της, σχετικοποιοῦν τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἀπρόσωπου κώδικα συμπεριφοράς, προσφέροντας μιὰ πιὸ γήινη ἐκδοχή τῆς πραγματικότητας, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸν ἀσφυκτικὸ φόβο. Ἡ παρωδία τοῦ Σπανοῦ και τοῦ «Pantagruel» σηματοδοτεῖ τὴ ζωντανὴ λαϊκὴ κουλτοῦρα, ἀποδυναμώνει τὴ σοβαροφάνεια ἐνὸς κόσμου μὲ ἀκλόνητη τάξη και διανοίγει μιὰ ἄλλη προοπτική: τὸ ἀνοιχτὸ-διαλογικὸ κείμενο/σῶμα ὡς ἀντίδοτο στὴς πάσης φύσεως προσπάθειες ὁμογενοποίησης – και αὐτὸ σήμερα δὲν στερεῖται ἐπικαιρότητας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] E. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, II Paris, 1881, 24-47.

[2] Ὁ.π., XXV [: Introduction].

[3] Βλ. τὴν πρόσφατη χρηστικὴ ἐκδοση ἀπὸ τὸν H. Eidencier: *Σπανός...*, Ἀθήνα, Ἐρμῆς, 1990, 11.

Βασικὴ ὥστόσο γιὰ ὁποιαδήποτε ἐνασχόληση μὲ τὸ κείμενο, εἶναι ἡ κριτικὴ ἐκδοση τοῦ H. Eidencier: *Spanos. Eine byzantinische Satire in der Form einer Parodie*, Supplementa Byzantina, Texte und Untersuchungen Bd. 5, Berlin - New York, Walter De Gruyter & Co., 1977.

[4] *Σπανός...*, 25-27.

[5] M. Bakhtine, «Remarques sur l'épistémologie des sciences humaines»: *Esthétique de la création verbale*, (μετφρ., A. Aucouturier), Paris, Gallimard, 1984, 379-383.

[6] M. Bakhtine, *L'oeuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la Renaissance*, (μετφρ., A. Robel), Paris, Gallimard, 1970.

[7] Rabelais, *Oeuvres Complètes*, (ed., P. Jourda), I, Paris, Garnier, 1962, 365-367.

[8] «Adoncq noctoya très bien de beau vin

blanc le col, et puis la teste... et les afusta justement, veine contre veine, nerf contre nerf, spondyle contre spondyle, affin qu'il ne feust tortycolly», Ὁ.π., 366.

[9] M. Bakhtine, *L'oeuvre...*, 178.

[10] Rabelais, *Oeuvres...*, 367 (: «À ceste heure est il guery asseurement!»).

[11] Βλ. ἀναλυτικά: Δ. Ἀγγελᾶτος, «Σπανός: τὸ ἀντεστραμμένο τυπικὸ και ὁ ἀναποδογυρισμένος κόσμος τῆς παρωδίας. Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση»: Βυζαντινὰ Μελέται [: Πρακτικὰ Γ' Διεθνούς Βυζαντινοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, (Μυστράς, 5-6/10/1991)], (τυπώνεται).

[12] *Σπανός...*, 99.

[13] Ὁ.π.

[14] Ὁ.π., 99-100.

[15] Ὁ.π., 101.

[16] Rabelais, *Oeuvres...*, 367 σημ. 1.

[17] «... αὐτὸς δὲ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς ἐφώνησε λέγων, Ἡ παῖς ἐγείρου και ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, και ἀνέστη παραχρήμα, και διέταξεν αὐτὴ δοθῆναι φαγεῖν», *Κατὰ Λουκᾶν*, 8,54-56.

